

120

საკბის თეატრული

და

მისი დირექტორი

ზ. ჯ.

33794

გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყემელაშვილისა.

ფასი 15 კაპ.

Handwritten notes in blue ink:
საკბის თეატრული
და მისი დირექტორი
ზ. ჯ.

თბილისი

სტამბა „ნადეჟდა“, ბარონის ქუჩა, 16.

1917

სარგის თმოგველი

და მისი

„დილა რიანი“.

ვიდრე ჩვენის საგნის შესახებ დავიწყებთ სჯას, მინამდის გვსურს, რომ მოკლეთ შეგებთ საქართველოს და სომხეთის იმ დამოკიდებულებას, რაც ამ ხალხთ შორის არსებობდა უკანასკნელ მსოფლიო კრების შემდეგიდამ, ვიდრე დავით აღმაშენებლად.

ქართველთ და სომხეთ შორის ძველათ დიდი სიუვარული არსებობდა, ამ ხალხს ერთობ დიდის ხნის დროის განმავლობაში უცხოვრიათ მეზობლურათ, ხშირათ ერთათ უმხიარულნიათ კიდევ, ხშირათ უტირნიათ, ხშირათ ერთმანეთში შინაური განხეთქილებაც ჰქონიათ, მაგრამ ყოველს დროს და ყოველს უთანხმოების უამსაც-კი საერთო მტრის წინაშე-კი ერთობით აღმოჩენილან, ხშირათ უშველიათ ერთმანეთისათვის უახლოო თავ-გადადებით; ერთმანეთის გულისთვის ბევრი ტანჯვა და ბევრი მწუხარებაც უნახავსთ.

ძველის-ძველ ქართველთ და სომხეთ სიუვარულს ისიც ამტკიცებს, რომ ხშირათ როცა ქართველთ ნებრთიანთ გვარის მეფენი ამოსწევდნიათ, და მეფის შთამომავალნი მცირე-წლოვანნი დაჩენილან, მაშინ ქართველნი სომხეთის მეფის სახლს გამოსთხოვდნენ სამეფო გამკე პირს, მოიუვანდნენ საქართველოში, აიუვანდნენ სამეფო ტახტზე და გაამეფებდნენ დიდის სიუვარულით და ზატივის-ცემით. ამის მაგალითები „ქართლის ცხოვრება“-შიაც არის მოხსენებული.

ასეთი სიუვარული, მეზობლური განწყობილება და დამოკიდე-

ბულებს ჰქონდათ ქართველთ და სომეხთ, ასე ამგზავრებდენ ესენი თავიანთ ღრფს და მის მეოხებით უფუენზაირათაც წინ მიდიოდნენ, სამეფოს აძლიერებდნენ და სწავლა-განათლებითაც სწრაფათ უხსლფუ-დებოდნენ ძველათ განვითარებულ ხალხს. მათ შორის აღძრული სი-უფარულიც ერთი-ათათ ფართფუდებოდა და წინ მიდიოდა, იგი მე-ტად უმანკო სახეს იღებდა.

ფიქრი არ უნდა, რომ ეს ასეც უნდა უფთილიყო, ამას ვერა-ფერი დაუდგებოდა წინ, ვერაფერი დალეწავდა და შემუსრავდა, რად-განაც ამ ორ ხალხთ შორის დიდი მსგავსება არსებობს, დიდი და-ახლოება ზნით, ჩვეულებით, წარსულის უფთა-ცნოვრებით და კულ-ტურით. ისე დაახლოებით ქართველს და კახელს არავინა ჰგავს, რომც არც სომეხი, ისე სომეხს არავინა ჰგავს, რომც არც ქართველი. შავი თვალები და თმები, სახის მფუვანილობა და შინაგან და გა-რეკან მწყოობილებაც ძველებს და სხვა ნაწილების ძლიერ წაგავს ერთმანეთს. ენის მხრითაც ხომ ძლიერ უხსლფუდება ეს ორი ტო-მის ხალხი ერთმანეთს და მრავალი სიტყვა ისევე და იმავე ერ-თის აზრით იხმარება ორივე ტომის ერში. უველა ამებს გარდა იყო ღრფ, რომც საქართველო და ჰაოსიანთ ერი ერთ საწმუნოე-ბის ქრისტიანობას აღიარებდა, ორივე ტომის ძენი ერთ ეკლესიის შვილებათ იგულისხმებოდნენ, ორივე ამ ტომის უმადლეს მღვდელ-მთავარი ექმიაძინში იჯდა, აქედან განაკებდა მთელს სომხეთის და საქართველოს სულიერ საქმეებს.

მოხდა სხვა-და-სხვა საწმუნოებრივი მსოფლიო კრებები, კრე-ბებზე იჩნეოდა ზოგიერთი კითხვები ქრისტიანობის მართლ-მხს-რეების შესახებ, მეოთხე მსოფლიო კრების შემდეგ ჰაოსიანნი ცალკე გავიდნენ, შორს დადგნენ, ძველი ეკლესიის წესები ხელ-შეუხებლათ დასტოვეს, ქართველთ ეზისკოზობებმა-კი, მეოთხე მსოფლიო კრების გარდაწვეუტილებასზე ხელი მოაწერეს, ძველი წეს-წყოობილება ეკლესიის უარ-ჰყვეს და ახალი მიიღეს. ამ გარემოე-ბამ დაბადა ქართველთა და ჰაოსიანთ ძეთა გაცალკეება და ამ დღიდ-გან იწეება ამ ერის ერთმანეთზე ბრუნდეს თვალთ მზეკა. ამ ორს ძირეულს მონათესავე ერში დიდი შტრობა და ზიზდი ფრცელ-

დებოდა, მტრობის ზომას სწრაფად გადადიოდა. მაჭმადიანობის გავრცელებამ ცოტა შეათქვამა ეს ერი, სამღვდელთა დაკვირვების მიერ, მტრობამ ცოტა იკლო, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დროებითი სხვა-და-სხვა დროს ჩნდებოდნენ ისეთი სასულიერო გვამნი, რომელნიც ხელ-ახლავ სტენავდნენ უკიდურეს ხასიათებით გარე შესაზღვრულს მტრობას და განხეთქილებას, რაც უფრო ამწვავებდა საქმეს, რაც უფრო ღუზავდა და აუძლურებდა ურთიერთ შოკის დამოკიდებულებათა ძაღვების გამაგრების საქმეს, გარეშე თვით საზოგადოებრივ საქმეებს და საერო ძაღვებისა, სამეფოს გამაგრების და წინ-სვლის წარმატებისა.

უგელა ეს ცხადათ გამოჩნდა იმ დროს, როცა მუსულმანები სომეხებს დაეცნენ და უწყალოთ აიკლეს, როცა ზირქვე დაამხეს ძველთ წარმართობის მეხებით აღორძინებული ჭაოსიანნი, როცა ამ ტომის ძეთა იწყეს მთელის ქვეყნის კიდებზე განბნევა და განთანტვა. სწორეთ ასეთსავე დღეში შთაცვივდნენ ქართველნიც იმ დროს, როცა საქართველოს ასაკლებულად დაგეშილ მუსლიმანთა ტომი მადგა. ვერ წარმოვიდგენთ ჩვენს და მრავალთათვის იქმნება დასაჯეროც არ იქმნეს, თუ რა დღეში შთავარდა ერთ დროს ეს ორი მონათესავე ერი. ამას დიდი ვრცელი ისტორია აქვს და ამ ისტორიას თავისებური დიდი მნიშვნელობაც მიენიჭება.

სომეხთ და ქართველთ საწმინტოებრივი განუყოფა მიეწერება მეექვსე საუკუნის ნახევარს, ბაკურ მესამის დროს, კირიან კათალიკოზის გამგეობის ვაშს, 555—570 წლებში. ე. ი. ხალკიდონის ვრცების შემდეგ. ამ განცალკევებამ იქამდის მიიყვანა ქართველთ და სომეხთ სულიერი მხარეები, რომ სომეხთ და ქართველთ ერთმანერთი ჭირივით შეიჯავრეს. სომეხთ მოძღვარნი სომეხთ აუწყებდნენ: ქართველთა ეკკლესიის წინ რომ გაიარათ და თვებში რამე ლურსმანი მოგედოთ, ლურსმნის გამოსადებათ დაბლას არ დაიხაროთ თავი, თორემ ქართველთ ეკონებათ, რომ მათ ეკკლესიას ჰატვის-სტუმთა. ასევე ქართველნი აუწყებდნენ, რომ ქართველთაც ისევე ექმნათ სომეხთ ეკკლესიის წინაშე გავლის დროს. უბედურებამ იქამდის მიაღწია, რომ ბაკრატ მესამის დროს, იერუსალიმიდამ ქართ-

ველთ შიშივიეს სამღვთო ფილანთო, ივანე ხახუელი; ეს ცნობილი სამღვთო მეტყველი შეებასა სომეხთ სჯულის წარმომადგენთ გვამთ და ამ ბასმა დიდხანსაც კასტანა, უწიან, რომ ივანე ხახუელმა ზირი დაუყო სომეხთ წარმომადგენთა! ამ სიმძლავრის საფუძვლათ ასახელებენ იმ გარემობას, რადგანაც ივანე ხახუელი იყო დიდათ განსწავლული სამღვთო ფილანთო, მასთან იმდენათ მეცნიერიც, რომ მას ქართველთ ბრძენ კაცთაგან „ახალ იოანე თქროზირი“ ეწოდათ.

ამ განხეთქილებით აღსავსე ბრძოლის შემდეგ, ურთი-ერთ შორის კამათი მაინც არ ცხრება და მეთორმეტე საუკუნეში, თამარ მეფის დროს, უფრო მწვავედება კამათი და განხეთქილება; საქმემ იმ გარემობამდის მიაღწია, რომ თამარ მეფის გამორჩენილნი მეომარნი სარდალნი ივანე და ზაქარია მხარგრძელნი შეიძულა თვით საქართველს კათალიკოზმა და ამ შეძულებას შემდეგისთვის დიდი დასაღუბი განხეთქილება და მტრობაც მოჰყვა. ერთ დღეს თამარ დედოფალი მცხეთის ტაძარში ბრძანდებოდა წირვასე, აქვე იუვნენ მის სარდალნი, მხარგრძელნი. კათალიკოზმა წირვის გათავების შემდეგ თამარ მეფეს და სამეფო კაცებს სეფისკვერი დაურთო, ხოლო მხარგრძელთ-კი არ მისცა, ამ საქციელისაგან შეწუხებული იოანე დასწვდა სეფისკვერს და კათალიკოზს ძალით მოსტაცა. კათალიკოზს ჯავრი მოუვიდა და უთხრა ასე: შე შეიდ გზის წყეულ, ძაღლიც არ იკადრებდა მაგას, შენ როგორ ჰქენი ეგა, როგორ გაბედო? სარდალმა უთხრა: შე მხედარი კაცი ვარ, მხედრობაში გაზრდილი, მასთანვე ქრისტიანი. შე ბერებთან არაფერი საქმე მაქვს. ამ გარემობამ მეტათ დიდი განხეთქილება დაბადა, განხეთქილებას საუბარიც მოჰყვა და უკანასკნელ დიდებულთა შორის რჩევა იქმნა შესახებ სომეხთ და ქართველთ სარწმუნოების ზოგიერთ კითხვების სინამდვილეზე. რჩევაზე დაადგინეს შემდეგი: სომეხნი — სომეხთიღამ მთუწოდებენ მსწავლულთ ბერებს, ქართველნი — ქართველთ, — მეფის და დიდებულთა თანდასწრებით ესენი სჯულის კითხვების გამო საუბარს გამართავენ და ვინც ვის დაუყოფს ზირს, მასინ ის სჯული გამტუნდება და გამტუნებულნი უნდა ზირველს შეუერთდნენ. ასე-

თის მოხერხებით უნდოდან ერთმანერთის დაკავშირება. მოხდა სა-
უბარი, კითხვების ასხნა და დაბოლოვებს შემდეგით, რომელ შედეგ-
საც უნდა მიეცა დასკვნა და მხილება მათის საუბრისთვის. საქმე
ისე დატრიალდა, რომ უკანასკნელ მხარგრძელ ზაქარიამ ისურვავ
მართლმადიდებელ ეკკლესიისადმი მიკედლება და ივანე-კი დაშთა
ისევ ისე, როგორც იყო, რადგანაც მან კამათს არ მიატოვია უურად-
ლება. აი სწორეთ, ამ გამჩენილ სარდლების მამა იყო სარგის
თმოგველი, რომელმაც თავის დროის კვალათ დასწერა წიგნი „დი-
ლარინი“.

სარგის თმოგველი ეკუთვნის ქართველს შთამომავლობას, ამით
წინაპარნი საქართველოში ამდლებულან მეთერთმეტე საუკუნეში,
ბაკრატ მეფისის დროს, შემდეგ და შემდეგ ეს გვამნი ისე განდ-
ლიერდენ და ისეთის წარმატებით აღმოსწინდენ, რომ გიორგი მე-
ფის დროს მათ საქართველოს სამეფო ასპარეზზე დაიჭირეს შესა-
მჩნევი ადგილი. დავით აღმაშენებლის ჟამს ესენი ხშირათ დადიოდ-
ნენ საქართველოს სამხრეთს ადგილებში და ბეჭითად ადევნებდნენ
თვალ-უურს. ამით მხნეობას ჯეროვანი უურადლება მიაქცია დავით
აღმაშენებელმა, ერთს თმოგველთაგანს უბოძა ჯავახეთში თმოგვის
უფროსობა — ერისთავობის მინაგვარი, ანუ თავადის შვილობა და
სამეფო გამგებობის ასპარეზზედაც მიანიჭა დიდთ უზიარტესობა. სარ-
გის თმოგველი დაიბადა ჯავახეთში, ვარძიის მონასტრის ახლას,
სოფელს თმოგვს.

სარგის თმოგველის დაბადების დრო ჩვენს ისტორიაში არა
სჩანს, არ სჩანს აკრთევე ის, თუ ამ გვამმა სად მიიღო თავის
დროის შესაფერი სწავლა-განათლება. ჩვენის ისტორიის თქმით სარ-
გის თმოგველი უოფილა შთამომავალი „ხელგრძელის“ გვარის,
შემდეგ დროში „ხელგრძელი“ გადაკეთებულ იქმნა „მხარგრძელათ“,
მხარგრძელობა ამით მიიღეს თამარ მეფის დროს. შემდეგ საუკუ-
ნებში მათ გვარს ვითომც თან დაერთო — არუუთაშვილი, რადგან-
ნაც ერთ ამით გვარის წევრთაგანის სახელი არღუთა უოფილა. XII
საუკუნის გამჩენილ სარგის თმოგველთა გვარი — მხარგრძელია, ესე-
ნი შთამომავლობით ქართველნი არიან, ხოლო როგორც ზემოთაც

ვთქვით, ამათი წინაზარი, ეკკლესიის განყოფილის დროს, ძველ ქართულთ ეკკლესიის წეს-რიგზე დაშთენ, ამათ არ იტნეს უკანასკნელი კრების გარდაწვეგეტილება, ამათ გვალათვე ერთობ დიდი რიტხვი დარჩა ქართულთა ძველ ეკკლესიის წეს-რიგზე, ამის მეტებით იგინი მკემწევდნენ ჭარსიანთ ეკკლესიის საბრძანებულში და ამიტომ ქართულნი იწოდნენ სომეხათ, ანუ ჭარსიანათ. ეს შემთხვევა ქართულთ შორის უფრო სამხრეთ საქართულთსკენ მხდა, რადგანაც საქართულთს სამხრეთი ნაწილი ახლას სძევს სომხეთზე, თითქმის ზედ არის მიკრული. ასეთმა გარემოებამ დიდი ზე-გავლენა იქონია სამხრეთ საქართულთს ქართულებზე, ესენი მიზიდულ იქმნენ სრულიად უნებლიეთ და მეამიტობით. ასეთსავე გარემოებაში მთავსდა კახეთიც, მეტრე საუკუნეში, ნანა დედოფალმა შემოუკავშირა კახელი ქართულთ ეკკლესიას, თორემ დღეს მთლად კახელ-ქართულიც სომხათ იქმნებოდნენ წოდებულნი.

შესანიშნავ მხარგრძელთა გვართა წევრთა საქმეც ასეთსავე ზირობებში იყო მთავსებული, ამიტომ ჩვენი მატთანე მათ სომეხს უწოდებს, ეს არ არის სწორე. ამის შესახებ ზოგი მეისტორიენიც ასევე აცხადებენ ხელმე. მანც ამ შესანიშნავ გვარის არსებობის საქმე მეცამეტე საუკუნის ზირველს რიტხვებში ჭქრება, ეს გვარი მთლად მოისზო იმ დროს ისე, რომ ერთი წევრიც არ დაშთა მათის შთამომავლობისა. ასე, რომ დღევანდელ მხარგრძელთა არღუთაშვილებთან მათ არაუერი ნათესავობა აქვსთ, ზოგნი უბრალთ ხარჯამენ ამას და დღევანდელ არღუთაშვილებს XII საუკუნის ცნობილ გვარის წევრთა მდღემას აწერენ. ამათში საერთო სრულებით არაოერია. XII საუკუნის მხარგრძელთა ნათესავთაგანი არავინ არის. დღევანდელი მხარგრძელ არღუთაშვილები არიან შთამომავალი მონგოლების ერთ-ერთ ნოინის, ანუ არღუნის, ჩვენი მატთანეც ასე მოისხუნებს. ხელთ ერთ ამათგანი საქართულთში დაშთენილას, შესანიშნავი მხედარი ყოფილას, ხელგრძელი და შვილდოსან-მემდარი, რომელიც შემდეგ დროში ქართულთა წინაშე დიდის ერთგულებით აღმოჩენილას, მას უღწვია საწინააღმდეგოთ თვით მონგოლების წინაშეც, ამიტომ მეუეთაგან მას ებრძა თავადისშვილობა და გვა-

რათ მხარგძედი. საცარი აქ ის არის, რომ ეს არღუნის შთა-
მომავალი სამხრეთ საქართველსაკენ სცხოვრებდა, უფრო-კი სომ-
ხეთში და ამიტომ იგი სომხის ეკკლესიასთან იქმნა დაკავშირებუ-
ლი; — დღევანდელი არღუთინსკი — დოღჯორუკოვები ამათი შთამომა-
ვალნი განლაგან და არა მეთორმეტე საუკუნის ცნობილის გვარის
მხარგძელებისა. სიტყვა სომეხი წარმოსდგა ქართულის სიტყვა
„სამხრეთიდგან“.

სარგის თმოგველს — „ქართლის ცხოვრება“ მეცნიერ კაცათ ასა-
ხელებს, სიბრძნის მოყვარეთ. ამის სახელი „ქართლის ცხოვრება-
ში“ სხასაღარობით ზიროვლათ მოიხსენება გიორგი მესამის მეუფა-
ბის აღწერაში ასე: „და დაუტოვა ივანე ორბელი მანდატურთ
უხუცესი, თანაშემწეობითა ამირ-სპასალარისა სარგის მხარ-
გრძელისათა და სხვათა თემისა დიდებულთა აზნაურთა“.

საქართველს ერში თემის მცხოვრებთ შორის აზნაურებს აზ-
ნაურობა იმ სახით არ ეკავათ ხელში, როგორც ბარის ქართველთა
შორის. მთიელ ხალხში აზნაურები ერისთავის კვალათ განაკებდ-
ნენ, იგინი იყვნენ აზნაურნი — ერისთავნი და სხვა არაფერი. აზნაუ-
რი მთაში იყო ერისთავი. შემდეგ-კი სხვა სახე მიიღო აზნაურო-
ბამ, თითქმის იგივე, რაც ბარის ხალხში, ეს მთის ხალხმა ვერ
შეიწყენარა, ამათ გამოსდევნეს მებატონე აზნაურები მთიდგან და
თემის გამგეობა უზრუნველ ჰქვეს. თემის ხალხზე ქართველ მეუფე-
ბის ხასაღარობეს დიდი გავლენა ჰქონდათ და ნამეტურ ზაქარიას
და ივანეს, იშვიათად, რომ ამათ მსგავსი ვინმე ვზოვოთ ჩვენს ის-
ტორიაში, თუმც შესანიშნავ გვამთა რიცხვიც არ არის მცირე,
სარგის თმოგველს უკავია დიდი ადგილი. თამარ მეფის ისტორია-
ში აი რა გვარად აღგვიწერენ: — „თამარ მეფემ გააჩინა ამირ-
სხასაღარი, სარგის მხარგძედი, კაცი გვარაინი, და აღზრდილი
ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა, და უბოძა ღარი სათავადო,
და სამთავრო სომხითსა შინა, და წყალობა ჰყო ძესაცა მისი-
სა ზაქარიას, ესე ზაქარია და ივანე მხარგძელის ძენი,
დაღაცა თუ მეფეთათვის ერთგულნი იყვნენ და დიდათ გამოცდილ-
ნი ლაშქრობათა შინა, კაცნი სახელგანთნი, არამედ სჯულითა სომეხ-
ნი იყვნენ. ესე ივანე წერილთა ზედ-მიწევნით მეცნიერ იყო, რომ-

ღისთვისაც გულის-ხმა ჭეო სიმატლე სჯულისა თვისისა, ნათელი
იღო და იქმნა ჭეშმარიტ ქრისტიანე, რომელი ქვემოთ სიტუვა მან
საცნაურ ჭეო: დალოცვითა და ითაყვანა დარბაზის უმაღ უმცროსი.
შვილი მისი იოანე და გაანინა და უბოძა ჭიაბერს მანდატურს უხუ-
ცესობა და მისცა არგანი ოქროსა ხელთა მისთა და შთაცვეს საკრ-
მანგი ტანსა მისსა და დასვეს სელებითა ოქროჭედილებითა, რომელ-
ნიმე მარჯვენით მისსა, და რომელნიმე მარცხენით, კვალათ უბოძა
მეჭურჭლეთ უხუცესობა დიდ გვარაიანსა კაცსა—კახაბერს ვარდანის-
ძესა, და მსახურთ უხუცესობა ვარდან დადიანსა, და ჩურჩეკანობა
მარუშიანსა ძესა ჩურჩეკანისასა, ვინაცა მათ ერთავე მამა მონუცე-
ბული იყო და დასდვა ზატოვი მამას მათსა და დასწნა სასწაულითა
და მისცა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა, რომელნი შემდგომად
სარგის მხარგრძელისა—ამირსზასაჯარად იქმნა.“

სარგის თმოგველის ვინაობის შესახებ ბევრნაირათ შეიძლება
ვიფიქროთ, რადგანაც ჩვენი ისტორია ხშირათ სცდება გვარ-ტო-
მობის და საწმინდოების გარჩევას და განთვისებაში, მაგალითობრ:
ძველს ჩვენს მემატაიანეთ ქართველათ მარტო ისინი სწამთ, ვინც
მეოთხე მსოფლიო კრების გარდაწვევტილებას აღიარებდნენ.
ვინც ამის წინააღმდეგი იყო, ის ქართველათ არ სწამდათ. ზემოთაც
ვისტვიით და აქაც ვიტყვით, რომ საქართველოში ერთობ დიდი რიცხ-
ვი დარჩა ქართველთ ძველს საწმინდოებაზე, ესენი მეოთხე მსოფ-
ლიო კრებას არ მიეკარნენ, ამიტომ მოემწეოდნენ ჭაქსიანთ ეპიკლე-
სიის გავლენის ქვეშ, ამის მეოხებით უკანასკნელ ესენი ქართველთ
გვარ ტომობისგანაც განთვისდნენ, თვით კახეთიც-გი ამ საწმინდოე-
ბას აღიარებდა. მეცხრე საუკუნეში იქმნენ დაკავშირებული უკანასკ-
ნელ მსოფლიო კრების გარდაწვევტილებასზე. ასე რომ სარგის თმო-
გველი, სომხათ წოდებული, არის მსოფლიო საწმინდოებით სომეხი
და გვარ-ტომობით-გი ქართველი, მაგრამ უამთა ვითარებაში და ეპი-
კლესიამ იგინი სრულიად განთვისა ქართველთაგან, გარდაქმნა სხვა
ტომის და მოდგმის მომდევრათ. დღეს სარგის თმოგველს და
მისს შვილებს უბრადლოთ აღიარებენ ჭაქსიანათ, იგინი ნამდვილ

ქართულ ტომის იუვენ, მხოლოდ სარწმუნოება ეკავათ ძველი და წესიცა; — ნიშნები ამისა დღესაც დიდია ჩვენში.

ცხადათ სჩანს სარგის თმოგველის და მის თანამედროვე ქართულთ ცხოვრებიდან, რომ იმ დროის თავადები არ გვანებულან დღევანდელ თავადებს. მაშინდელი თავადი იყო რომელიმე კუთხის ერისთავი, გამგებელი, მასთანვე წინამძღვარი, ამას გარდა იგი უნდა ყოფილიყოს მწიგნობარი კაცი, მცოდნე იმ დროის საბერძნეთის ძველი და ახალი მეცნიერების, საქართველოს ისტორიის, სხვა-და-სხვა ენების მცოდნე, ძველი ფილოსოფიის და მასთანვე სამეფოს და ერის ერთგულიც. ვისაც უველა ეს ღირსებითი მხარეები აკლდა და არ ჰქონდა, ის არაფერი იყო და არც სახელგონებდა, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, დარწმუნებული უნდა ვიუვნეთ, რომ მაშინ საქართველოს სამეფო ვერ აღვიდოდა იმ ძლიერების წერტილზე, სადამდისაც იგი აღვიდა, რომ მის გამგეთ უმაღლეს თავადისშვილებს ხსენებული ღირსება ჰკლებოდათ, მათ არ ჰქონოდათ სახეში თანამემამულეთა წინ-სვლის და წარმატების ნატურა. ვისაც-კი ვხედავთ ჩვენს ძველ ისტორიებში აღწერილებს, უველა ისინი არიან ქვეყნის გაცემი, შრომის და ერის სიუფარულით განსხვავებულნი, საყოველთაოდ საქართველოს სამეფოს ბედნიერების მეძიებულნი. სწორეთ ასეთსავე დასს ეკუთვნის სარგის თმოგველი, ზაქარია გამრეკელი და მრავალნიც იმ დროის სხვა გვამნი ქართულთა.

ჩვენდა საუბედუროდ, ამ ბედნიერებამ დიდხანს ვერ გასტანა ქართულთ შორის. თამარ მეფის შემდეგის დროებიდან სამეფო საქმეების ძალამ სხვათერ იწყო მიმდინარეობა. ქართულთ სწამდათ საკვირველმოქმედება, თვის ბერებთა სიწმინდე, უმანკობა, ეკკლესიასთან შენების ღვთიური მნიშვნელობა, უველა ქართულთ თავის თავი მადლის შვილათ მიაჩნდა, უველა ცხონების გზაზე იდგა, უველა სულის საქმის გზაზე იყო დამდგარი, უველა იმიერ სოფლის საქმის დრტვინვას ემსახურებოდა, უველას თავის საუკუნო ცხონების საქმე ენატრებოდა... მაღე მტერთა იწყეს ჩვენს სამშობლოზე შემოსევა, თავ-დასხმა, ქართულთ შეწუხება და ათასნაირი უბედურებანი, რასაც ჩვენ ვერ მოვსთვლით. საქმე ისე მოიმართა,

რამ ბევრმა იწყეს მტრის მეგობრობა, ესენი ემხრობოდნენ ადგილად მტერს და სხუქრებისა და ხალათების მეხებით მტერს ყოველხანად დახმარებას აძლეოდნენ, მეფეებს აღარ ეზებოდნენ, რაც სურდათ მას შერებოდნენ, ასეთი წოდების გამრავლება იყო ჩვენი სამშობლოს დაღუპვა და დანაცრება. ასეთ გვამთავარ შოქს მდგარან მხარგრძელნი და გამრეკელნი და ამიტომ ესენი ჩვენს ისტორიასში დიდის დიდებით ბრწინვენ. ნამეტურ ზაქარია გამრეკელი, მიწის მკელი თუ ლომი. ზოგნი უწიან, რომ გამრეკელნი ძველათ მხარგრძელათაც იწოდებოდნენ.

რკოვრც სჩანს, სარგისს მუდმივი ცხოვრება თმოგვიში ჭქონია, მიტომაც უწოდებიათ თმოგველი. ამის შვილები-კი ასე არ იწოდებიათ. სარგის თმოგველის სიკვდილის შემდეგ თმოგვიში სრულათ მოიხზა ამ გვარის წევრთა მეუფრობობა, სარგისის ძენი ლოკის მთავრებათ იქმნენ დანიშნული და თმოგვის გამგეთ, სარგისის მაგიერ, ვარამისძე იქმნა დადგენილი.

სარგის თმოგველს დიდი შრომა მიუძღვის დასავლეთ საქართველოს გამაგრებაზე, ამ მხრის მოსამზღვრეთ მუსლიმანთა აღაგმასზე. ნამეტურ ამას გაუმაგრებიათ კარი და მის ქართველნი ბრძოლასში; ამის შრომას „ქართლის ცხოვრება“ დიდის ზატივით გარდმოგვცემს, ნამეტურ მისი გარდაცვალება დიდის მკლავიარებით არის მოჩთული. კარგათ სჩანს, რომ სარგის თმოგველს დიდათ ჭეუარება მესხნი. მესხეთის ყველა სავირო შემთხვევებში სარგის თმოგველი მთიებათ სჩანს. ამ გვამის მოღვაწეობის შესახებ არამც თუ მარტოთ ჩვენი მეისტორიენი მოგვითხრობენ რამეს, არამედ იმ დროის სომხის და ვიზანტიის მწერლებიც. განსვენებულის დ. ბაქრაძის სიტყვით, სარგის თმოგველის საფლავი დღევანდლამდის შენახულა მათს საკუთარ სოფელს თმოგვიში. — თმოგვი დღესაც ვარძიის ახლო სძევს, დღეს იქ თათრები სცხოვრებენ.

ჩვენ აქ დაუახნებით არ დავიწყებთ სარგის თმოგველის განდიდებას, იმ დროის დიდებულთა წოდება ხამი არ იყო რიგიან მამულისშვილების წარმოშობას, მაშინ ბედნიერის ქართველთ შვილე-

ბით საფსე იყო საქართველთ; ამ აღსავსებამ დაბადა ქართველებში წინ-სვლის ნატურა, ქადილი. რიგიან გვამთა მეოხებით ქართველებმა წინ-სვლა იწყეს. ქართველ ერში წინ წავიდა მწიგნობრობის საფარული, ტრფიალება და მის აღფრძინება. მაშინ თავად-აზნაურობას რადი ჭქონდა მითვისებული უცხო, კარგვანი სახე და მედიდურობა, მაშინ ამათ თავიანთ თავი მოწინავე ზირებათ სწამდათ, ამიტომ ყველა საქმეშიაც ბრთხილნი იყვნენ და შემცნებულნი, საერთოდ ყველას მოყვარე და ყველასაც იგინი უყვარდათ. ამათის წაქეზებით იმ დროის გლეხთა შორის კავრცელდა ბევრი რამ ცოდნანი.

ქართველთ გლეხებმა ჟერეთ XI საუკ. საქართველში დახსნეს საზნის ქანხანები, სამთლის, ზეთის. გაფართოვდა მათში მიწის-მოხმელობა, მეშანდლობა, ფეიქრობა, ყაზაზობა, ხანატობა, მხატვრობა, ზეინკალობა, გზის მკეთებლობა, ტინი-კლდეების ნკრევის რსტატობა, ანების გაყვანა, დიდი რუების, ცინეების კეთება რსტატურათ, კოშკების, კალაფების, მონასტრების და ეკკლესიების. ეკკლესიების გუმბათების კეთება ვიზანტიის ეკკლესიის გეგმისკან განსხვავდა, მან თავის საკუთარი სახე მიიღო; ამ განთვისებამ მაჟე მხატვრობაშიაც იჩინა თავი და საქართველში გაჩნდნენ მხატვრობი. რამელნიც სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ საბეკძნეთის მხატვართ ზე-კავლენისკან, ყველა ამაებთან წინ წავიდა ერთად ექიმობაც, დოსტაქრობა, ქართულს ენაზე „კარაბადინების“ თარგმნა: ამ დროს ითარგმნა არაბულის ენიდამ ვრცელი „კარაბადინი“ ვილაც ხოჯა ყოფილის მიერ თამარ მეფის ბრძანებით. მევენახობა, მეურნეობა და საქონლის მოფლის და გამრავლების მნიშვნელობა და შნაც გამორკვეულ ჭქონიათ იმ დროის ქართველთ; ყველა ამა საქმეთა წარმატების მნიშვნელობის შედგიც მათთვის დაფარული არ ყოფილა.

ყველა ამ წარმატებასთან ერთა დიდი ღირსება ჭქონდათ კიდევ იმ დროის ქართველთ გლეხებს, მაგალითებრ: „იმერთა და ამერთა მოყმეთასა, რომელი ხმა იყო ძველათგან გოლიათთა და ჭაბუკთა ომად, რომელთა ზედა მოვიდოდის სიმწვავენი დამკვეთებელნი ისართანი, მფეთებელნი ხრმალოთანი, და

მხეთქებელნი ოროლთანი“ და სხვანი. უკვლავ ეს იყო გლეხთა შორის გაგრძელებული მიტომ, რადგანაც ივინიც იუვნენ ფსიზელნი, მკაცრი მეძიებელნი თვის ზიარდ უფლებათა. რასაც ივინი დიდებულთა შორის ხელაგდენ, იმასვე მისდევდნენ თვითონ და ისევე ირასმებოდნენ, თვით დიდებულთაც კარგათ ესმოდათ, ესენიც ცხადათ ამხნევდნენ იმ ვითარებას და იმასაც, რომ თუ ქართველთ შორის მტკიცე ერთობა არ იქმნება დამყარებული, თუ დიდსა და ზატარას შუა გამცნებელი სიუფარული არ იქმნებოდა აღფრთოვანებული, უამისოთ ქართველი არ დაჩნებოდა და მტერთაგან განადგურდებოდა. ქვეყნის ავი და კაი საქმეების ვითარება კარგათ ესმოდათ მათ და ამიტომაც საყოველთაოდ და უკვლავან შესმენილის წესდებით მოქმედებდნენ და ისე ითვარავდნენ საქართველს. როგორც სჩანს, სწორეთ ერთ ასეთ შესმენილ გვამთაგანი უფოფლავ საზრგის თმოგველი, იგივე მხარგრძელათაც წოდებული და ძველათ-კი ვითომც არღუთაშვილები!

მაშინდელ ქართველთ დიდებულთა შორის ერთგულება, გლეხთა შორის დიდობა, სამეფოს ბედნიერების ნატვრა და ქართველთ ტომის დღეგრძელობა უფრო იმიტომ იყო გაგრძელებული, რადგანაც იმ დროის ქართველთ დიდებულთ შორის დიდათ იყო გაგრძელებული მწიგნობრობა. მათ შესწავლილი ჰქონდათ უმაღლესათ უკვლავ სამეცნიერო და ფილოსოფიური კითხვები, რასაც-კი საბერძნეთში, ან საქართველს სასწავლებლებში ასწავლიდნენ. ამას კარდა იცოდნენ სხვაც ბევრი რამ სამხედრო და საერო ცოდნანი, მათ დიდათ სწამდათ მაღალი ზნეობა, ნამუსი, კაცთა შებრალება, გლახაკთ მწიგნობა, ღვთის და ეკკლესიის უზომო ზატოვისცემა, რასაც თან სდევდა უფოველთვის დიდი ქრისტიანობრივი კრძალულება, ნამეტურ განდევნილური მიმართულება; ის გვარი უბედურათ ითვლებოდა, რომელ თავადის გვარიდანაც ერთ-ერთი გვარის წევრი ბერათ არ შეიმოსებოდა, ამიერ სოფლის ცნოვრების სანაცვლოთ მწიგნობრობას და სამღთო საქმეს არ მიეცემოდა. ეს ლტოლვა იყო, რომ მაშინ უკვლავ უმაღლესის გვარიდგან თითო და ორ-ორი წევრნიც-კი მიდიოდნენ ბერათ და მით სუფიერს სამსახურს ეძლეოდნენ. იცოდ-

ნენ აკრეფე, რომ სამეფოში გლახაკთ მწეობა შეეგებთა წინაშე ჰირველს დაკბე უნდა მდგარიყოს, ამიტომ ყოველი იმ დროის ქართველთ მწერალთაგანი, სასულიერო უმაღლესი პირი თუ დიდებულთაგანი საყოველთაოდ გლახაკთ მწეობას ამუდარებდნენ ქართველ მეფეებს, მაგალითებ: როგორც ევედრებიან თამარ მეფეს შოთა რუსთაველი, შავთელი, ჩახრუხაძე და ზოგიერთ მღვდელ-მთავრებიც. ასეთ აზროვნების გვამთა დასს ეკუთვნის სარგის თმოგველიც, რომელსაც თავის ნიჭიერების სამახსოვროთ და იმ დროის ქართველთ სამეფოს სიდიადით დაუწერია მოთხრობა „დილარიანი“, რომელ მოთხრობაც იმავე დროსვე გამხდარა დაწვრილებით ცნობილი თვით თამარ მეფის წინაშე და მასთან მთელს ქართველობასაც სიამოვნებით გაუცვინია იგი.

ამ მოთხრობას და სარგის თმოგველს თავის დროის ქართველებზე დიდი ზე-გავლენა მოუხდენიათ, მოთხრობისთვის უურადლება მიუქცევია თვით მეფესაც, დიდებულთა და მცირებულთაც, მწიგნობრებთა შორის ცნობილ გამხდარა და მასთანვე საქებარიც, რადგანაც ამ მოთხრობას უკვდავი რუსთაველიც მოხსენებს ასე: „დილარაკე — სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუმრამელსა.“ დიდებულის რუსთველის სიტყვიდგან სჩანს, რომ „დილარიანი“ დიკსეული ნაწარმოები უნდა ყოფილიყოს, თორემ „ვეფხვის ტყაოსნის“ და მწერი არ იტყოდა: რომ სარგისი ენა დაუმრომელია და მან „დილარიანი“ დასწერათ. სჩანს, რომ ამ უცნობი მოთხრობის კითხვა თვით უკვდავს შოთა რუსთაველსაც ჭევაობია, სჩანს მის წინაშე ეს მოთხრობა დიდის მნიშვნელობით აღმჩენილა, რომ რუსთაველსაც დიკსი გაუხდია მის სახელისთვის უკვდავ „ვეფხვის-ტყაოსნის“ ბეჭდოში შთასაწერათ. „დილარიანის“ მნიშვნელობა, რომ საკმარისის ზომით არ ყოფილიყოს აღმჩინებული, უამისოთ არა მგონია, რომ მისთვის შესანიშნავს „ვეფხვის-ტყაოსნში“ შოთა რუსთაველს ადგილი დაეთმო და თავის მარგალიტის ბაკიდგან თუნდ შვიდიოდ სიტყვა ეთქვა.

სარგის თმოგველი რომ ნიჭიერებით უნდა ყოფილიყოს სავსე და ამ ნიჭიერების მაღალი ზე-გავლენა არც მის „დილარიანს“

უნდა ჰქვამოდეს, ესა სჩანს ანტონ კათალიკოსის იამბიკოდამაც. ანტონ კათალიკოსი თავის იამბიკოს შენიშვნას სარგის თმოგველის ნიჭიერების და სიბრძნის შესახებ შოთა რუსთველის მოხსენებულს ცნობასე აფუძნებს და თამამათ ამბობს შემდეგს.

„სარგის ესეცა შოთაებრ არს კაცი,
სიბრძნის მოყვარე, ფილოსოფოს გამომთქმელ,
ორატორ მშვენიერ, პიიტკოს საქმელ,
თვით შოთა იტყვის „დილარგეთს“ უქია მას,
საქმე არს ესე, თქმულთა მათთვის მიზნთა“.

ვფიქრობ, რომ ანტონ კათალიკოსს სარგის თმოგველის და მის „დილარგის“ შესახებ შოთა რუსთველის ცნობებს გარდა სხვა ცნობებიც უნდა ჰქონოდა რამე, რაც „დილარგის“ და მის დამწერს ღირსად ხდიდა „წუბილ-სიტყვაობაში“ ჩართვისა და ქებისას, თორემ უამისოთ ეს მღვდელ-მთავარი მას არადღეს არ აქებდა, რადგანაც იგი იყო მკაცრი მეძიებელი ქრისტიანობისათვის, ქრისტიანობისთვის იგი უკვდავს შოთა რუსთველსაც-კი ჰკიცხავს „წუბილ-სიტყვაობაში“ და თამამათ ამბობს, რომ „შოთა ამათ დამწერა“. მაშ ახა სარგის თმოგველზე რადან იტყოდა თანსაგს, მისთვის სულ მცირე ცნობაც კმარადა გმობის და ძაგებისთვის. ძველი მწერლების, შოთა რუსთველის სიტყვით და ანტონ კათალიკოსის იამბიკოს ცნობით სარგის თმოგველი უფოილა ბრძენ კაცი, ფილოსოფი, პიიტკოსი, მშვენიერ გამომთქმელ, რომელსაც დაუწერია მოთხრობა „დილარგის“, რაც იმ დროის ბრძენ ქართველთაც უქიათ.

რას იყო ეს მოთხრობა, რადის დასწერა სარგის თმოგველმა, სად და რაზე?—ამის ჩვენ კარგათ არა ვიცით-რას. არის-კი მოხსენებულნი ერთი ცნობა ჩხრუხაძის ლექსში, რომელიც შეეხება სარგის თმოგველს და მის „დილარგის“.—

„მოუბარისა, მის მღუღარისა,
დილარისაგან აღწფოთებულად“.

ჩხრუხაძის მოხსენებიდან სჩანს, რომ „დილარგის“ თამარ მეფე აღწფოთებია! ამ აზრს ზოგი ძველი მწერალნიც ამბო-

ბენ ეჭვ გარეშე, რომ სარგის თმოგველისაგან მდულარებით მო-
თხრობილმა „დილარიაში“ სავმარისათ აღაშოფთათ თამარ დედოფა-
ლით. რა იყო ამ მოთხრობაში აღწერილი და განმარტული, რომ
მას აღაშოფთათ თვით თამარ მეფე?—ჩახრუხადის ცნობა თუ მართა-
ლია და თამარ მეფე სარგის თმოგველის „დილარიაში“ აღაშოფ-
თათ, უნდა ვიფიქროთ მას, რომ იგი აღაშოფთება არ უნდა იყოს
უმნიშვნელო, ჩვენს ისტორიაში მას ფართო ადგილი უნდა დაეთ-
მოს, რადგანაც ასეთი საქმის და წიგნის დაწერა სარგის თმოგვე-
ლისაგან გვირგვინის მეთვის წინაშე ადგილი საქმე არ იქმნებოდა.
მხოლოდ ამ წიგნის დაწერას და მის ისტორიას კარგათ გაცნობა
უნდა, დახლოებით გამორკვევა.

კარგათ არ სჩანს, თუ სარგის თმოგველის „დილარიაში“ რას
შეიტყვდა, რა იყო მასში აღწერილი, რა განდა თამარის აღაშოფ-
თებლათ, მთელი წიგნი, წიგნის ერთი რომელიმე ადგილი, ცნობა
ტუ ან სხვა რამ. ამის გაცნობით ნათლათ შეიძლება გავრკვეს იმ
დროის ქართველთ სიმეფოს მართლმსაჯულებითი მხარეები, მასთან ზი-
რფენული, იურიდიული, ზნეობრივიც და საწმუნებრივიც. ჩვენში
ჯერ-ჯერობით ბევრი რამ არის გაურკვეველი და ამ გაურკვეველობას
უფრო რეგს ის გარემოება, რომ ჩვენი ძველი მკვლევარნი სულ
სხვა და სხვა ნაირათ სხნიან ცნობებს და სხვა და სხვა ნაირათ ასხვა-
ფერებენ ისტორიულს საბუთებს. ვიფიქრობთ, რომ „დილარიაში“
რომ თამარ მეფე აღაშოფთებინა, გვირგვინის მეთვის აღაშოფთება
დაფარულათ არ დაშთებოდა, მას ხალხიც შეიტყობოდა და მით უმე-
ტეს ქართველ მწიგნობრები და მწიგნობრებთ შორის გამჩენილი
შოთა რუსთაველიც. უამისობა არ შეიძლებოდა; ამ აღაშოფთების
მოხდენის შემდეგ მე არა მგონია, რომ რუსთაველს „დილარიაში“
ასე თამამათ მოეხსენა „ვეფხისტყაოსანში“.

„დილარგეთ—სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.

საკარა საქმეს, რომ მეთვის აღაშოფთება შოთა რუსთაველის-
თვის არ იქმნებოდა უმნიშვნელო, იგი მას დიდის მნიშვნელობით
შეხედავდა. მეთვის წინაშე აღაშოფთებთა წიგნის შესახებ ვერას იტ-

ყოდა, ვერ გაბედავდა. ასე რომ ამ წიგნის ისტორიას ჩვენ ცალ-
მხრით ვემოწმებთ. ვსწერთ იმას, რაც ვიცით მის შესახებ,
მაგრამ ჩვენ-გი არას უმატებთ, ჩვენს დასკვნას არას ვაძლევთ. შო-
თა რუსთაველის და ჩახრუხაძის თქმით სჩანს, რომ სარგის თმო-
გველს „დილარიანი“ ზემოხსენებულ ზირთა ნაწერების წინეთ უნდა
დაეწეროს, უკეთ რომ ვსთქვათ, უფრო მასე ხანელის დროს, რად-
განაც სარგის თმოგველი იმდენათ თამარ მეფის დროის ზირათ არ
იკუთვსებოდა, რამდენიც მის მამა-ზაზის.

„ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელების დამწერი, ნანუხა ციციშვი-
ლი, თუ სხვა ვინმე აღმწერი, ვისაც-გი დაუწერია „ვეფხისტყაოს-
ნის“ გაგრძელება და რომელ დამატებაც 1880 წ. „ივერიაშიაც“
დაიბეჭდა, — ერთ ალაგას „დილარიანის“ შესახებ აი რა ტაყბია მო-
ყვანილი.

„ეს ამბავი დარჩომოდა სარგის ლექსთა შეუწყობლად,
აგრევ თმოგვი თმოგველთაგან შესავლითურთ დარჩა ობლად,
ესე სიტყვა მოახსენეს, ვინ სჩანს გმირთა რაზმთა მწყობლად,
და მიბრძანა: თუ ლექსად თქვიო, მჭევრ ქართულად დაუშრომლად“.

რას მოასწავებს ეს ტაყბი სარგის თმოგველის შესახებ, რა
გამოიხატება აქ, მკითხველი თვით მიხვდება მას, იგი ჩემს ახსნას
და განმარტებას არ სჭირდება; — ის-გი სჩანს, რომ ხსენებულს
ტაყბს „ვეფხისტყაოსნთან“ და სარგის თმოგველის „დილარია-
ნთან“ არაფერი კავშირი უნდა ჰქონდეს. მცირეთ ახსნა რომ გაუკე-
თეთ ამ ტაყბს, მაშინ გამოიხატება შემდეგი: ეს ამბავი, რომელიც
მე ნანუხა ციციშვილმა გაუღიქსეო, სარგის თმოგველს შეუწყობ-
ლად, გაუღიქსავად დაშთენოდაო, ამის ამბავი თამარ მეფეს მოახ-
სენეს, მან მე მიბრძანა და მეც მის ბრძანებით გაუღიქსეო მჭევრ
ქართულითა. მაგრამ საიდან სდა, წმიდა საბა, აქ ყველაფერი არე-
ულ-დარეულია: „დილარიანი“, შოთა რუსთაველი, მის გაგრძელება
და სარგის თმოგველი!

როგორც სჩანს ძველი ცნობების და ლექსებიდან, „დილარია-
ნი“ ზრცხათ უნდა იყოს ნაწერი, იქმნება შიგა და შიგ, აქა-იქ,
ლექსებიც ჰქონდა, შემოკლებულნი, გმირებთა მარტივით დასახსნია-

თებლად, აზრთა შევირცხლათ გამოსახატავათ, ხელთ მთელი „დი-
ლაჩიანი“ კი ლექსათ არ შეიძლებოდა რომ უმოფიქრო დაწერილი.
ჩვენ უეჭვოთ გვწამს, რომ ეს სამი კარი „დილაჩიანის“ უნდა
იყოს ნაშთი სარგის თმოგველის ნაწილის, მხოლოდ ამასაც დაჰკარ-
გვია თავის ზირველ-სახეობა, სხვა-და-სხვა გადაშვერთავან სრულიად
გადაგვარებულა, რადგანაც ეს სამი კარი ძველათვე რაღაც ბედზედ
ერთ გადაშვერს „ამიჩან-დარეჯანიანის“ ბოლოზე მიუწერია და
შემდეგ დროებში ეს ხელთ-ნაწერი ზოგი ერთ გადაშვერთ „ამიჩან-
დარეჯანიანი“ ჰგონებიათ, და მიტომ შივა და შივ აქა-იქ მისე ხე-
ნელის მოთხრობის გმირთა სახელებიც შთაუწერიათ. რი მოთხრო-
ბის გმირთა სახელები აურევ-დაურევიათ ერთმანეთში; დღეს მკითხ-
ველს ეგონება, რომ ეს სამი კარი „ამიჩან-დარეჯანიანის“ გაგრძე-
ლებათ არის დაწერილი ვინმე სარგის თმოგველისაგან და არა „დი-
ლაჩიანი“. მაგალითებრ: ამ ნაშთის ზირველი კარის ანუ XI კარის
დასაწყისი ასე იწყება: — „ოდეს მეფესა ხაზართასა დაეპყრეს
ყოველი ქვეყანა სიმხნითა და სიქველითა თვისითა, ყოველნი
მონებდნენ, უძრწოდეს ყოველნივე გარემონი მეფენი, რო-
მელნიც თვითოვეულად აღწერილ არს სარგის თმოგველისაგან
სიმხნენი და გოლიათობანი სიჭაბუკისა მისისანი“.

ჩვენ არ უწყით, თუ ვის ვაკუთვნოთ ამ სიტყვებს დაწერა,
თვით სარგის თმოგველს, თუ სხვას, გადაშვერს, ვისაც შემდეგ
გადაუწერია ეს სამი კარი და თავისით მიუწერია ეს მოხსენება ამ
სამი კარისათვის. მე რომ ავხსნა განმარტებით, ეს არ არის საჭი-
რო, ისევე ის სჯობია, რომ მკითხველი დააკვირდეს, შეხედოს ცნო-
ბას, გაიცნას „დილაჩიანის“ ამბებთა აღწერის წესდება, და-
აკვირდეს ენის წესს და მერე მან შეადგინოს თავისი დასკვნა ამის
შესახებ. თვით მეთერთმეტე კარის დასაწყისიდან ცხადათ სჩანს,
რომ ეს სამი კარი არის ნაწილი მხოლოდ რომელიმე მოთხრობისა.
მაგალითებრ, მეთერთმეტე კარის დასაწყისი აი რეგორ იწყება „ამას
უსწორსა, დიდსა, ძლიერსა, მოწყალესა და სახელოვანსა ხელ-
მწიფესა ეწვია სწულება დიდი და გარდაიცვალა ამიერ სოფ-
ლით“. ცხადათ სჩანს, რომ ხსენებულ წინადადების — „ამა უსწო-

რის“ და სხვათა სიტყვებით აღწერილს მეფის ცხოვრება ხსენებულ სიტყვების წინეთ უნდა იყოს აღწერილი, გაცნობილი და უკანასკნელ კარდაცვლილი კიდევ. თორემ ასე უცაბედათ მისი ასე დაწეობა შეუძლებელი იქნებოდა, მეორე — ამასვე სასაბუთებს ისიც, რომ ეს თავები არის მეთერთმეტე, მეთორმეტე და მეცამეტე, იქნება, „დილარიაის“ უკანასკნელი თავებიც არის, ვინ იცის. ამ ხელთნაწერს, ერთი გადამწერი შენიშვნას აძლევს ასე — „ამ ჯიმშიერ ხელმწიფის ამბის დაწერა მოსე ხონელს არ ეკუთმნის, ეს მოუგონებია და ზედ მოუჭორებია ვილაც ქრცხინვალელს კაცს, გადამწერს“. ვინ აუწყა ამ ზიკს ამის სიმტყუნე, ცხადი საქმეა, რომ თვით მოსე ხონელის მოთხრობამ, რომელთანაც „დილარიაის“ ამ სამს კარს არაფერი კავშირი აქვს.

ჩვენ როგორც ვნახეთ, „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელთნაწერის ბოლოს — მეთორმეტე კარის შემდეგ ადგილების ვარიანტთა მნიშვნელობა მივეცით და „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში მოვათავსეთ. მკითხველს მივეცით საშუალება, რომ მათ იქონიონ მხედველობა, დააკვირდნენ კითხვის დროს, შეუდარონ ეს დამატება „ამირან-დარეჯანიანის“ იმ ადგილებს, რომელნიც ერთი-მეორეს შეეხებიან და იგინი ერთ სავანთა აღწერასაც უნდა წარმოადგენდნენ. მკითხველი კარგათ მიხვდება და შეიტყობს, რომ მათ შორის არაფერი საერთო სუფევს, იგინი სულ სხვა და სხვა სავანთა აღწერას წარმოადგენენ, მხოლოდ აქა-იქ მოხსენებულთა თითო-ორელა რამ სხელები და ცნობები, რომელნიც „ამირან-დარეჯანიანის“ სხელებს და ცნობებს წააგავს, ამას კარგე მათში სხვა საერთო არაფერია, მიზეზი ის განხლდათ, რომ ეს ადგილები „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოსაც დაფუჭდე, ამით ჩვენ შევიტყუეთ და დაფინახეთ კარგათ, რომ ამ აღწერას და „ამირან-დარეჯანიანის“ აღწერათ ადგილებს შუა არაფერი კავშირი არსებობს ასე და ამ გვარათ, ერთი სხვა ნაწარმოებია და მეორე სხვა, მათში საერთო არაფერია.

ამიტომ ჩვენ ეს ადგილები ახალს „დილარიაისაც“ შეუდარეთ და შეუთანასწორეთ, რომელ „დილარიაისიც“ მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს აღუდგენია ცნობილს გვამს ზეტრე

ლარაძეს. ზეტრე ლარაძე ქართულს ძველს მწიგნობრობაში ზოგ ალკას უარბის უწოდებს თავის თავს და ზოგს წერილებში ანტანუჯელათ მიიხსენებს, მაგალითებრ: — „ანტანუჯელი ზეტრე ლარაძე“ და უარბათ-გი ლექსებში იწოდება უფრო, რადგანაც მას უცხოებაში ყოფნის დროს ბევრი ლექსებაც უწერია. მას დაუწერია ვრცელი ტომი ლექსების, ზოგი თვის და ზოგი სხვების, რომელ ლექსთა კრებულსაც „მრავალ ყვავილოვანი წალკოტი“ ეწოდება და რომელ ხელთ-ნაწერებაც „წერა-კითხვის“ სამართველეს წიგნთ-საცავშიც ინახება. ამავ უნდა ვეკუთვნის კარდაკეთება „ვეფხისტყაოსნის“, მაგალითებრ: „ვეფხისტყაოსანში“ ნახმარი—მომეცი მიჯნურთ შეტრფობა“, — მიჯნურთ მაგიერ ამას „კეთილი“ აქვს ნახმარი, ასევე შეუგნია და გადუკეთებია სხვა ობიექტების ლექსიკონი, რომელთ ხელთ-ნაწერებაც დიმიტრი ბაქრაძეს აქვდა ადრე, ეს წიგნები მას დასავლეთ საქართველეს ქართველ კათოლიკეებში მიეპყრება, თვით ზეტრე ლარაძის ხელით ნაწერი.

ზეტრე ლარაძე, მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, მეფე ერეკლეს კარზე „წიგნთ-საცავის“ გამკეთ ყოფილა. ეს ყოფილა ზედმიწევნით მტკდნე ძველის და ახლის ქართულის მწიგნობრობის, და მასთანვე ყოფილა დიდი მუხსიერების კაცი, ნიჭიერი და ნიშუში ცუკია თილქსოფის დავით რექტორის. ამის დროს ქართველთ სამეფო „წიგნთ-საცავში“ ინახებოდა ძლიერ ბევრი ძველი ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები, ბევრი მათში დიდათ იშვიათი ხელთ-ნაწერიც ყოფილა; სხვათა შორის, აქ ყოფილა შენახული XII საუკუნის ნაწარმოები „დილარიანი“, რომლის ხელთ-ნაწერიც მაშინვე ერთობ იშვიათი იყო. ამ იშვიათ „დილარიანის“ კითხვა ძრეულ ჭეუარებია ზეტრე ლარაძეს, იგი თურმე ამ ხელთ-ნაწერს ხშირათ კითხულობდა, ისე, რომ უკანასკნელ წიგნი მან ზეზირათაც-გი დაიხსომა. მაშინ ამ წიგნის მთელს საქართველოში მხოლოდ ერთი სრული ხელთ-ნაწერი ყოფილა დაშთენილი, ამ წიგნის კითხვა ბატონიშვილებსაც დიდათ ჭეუარებიათ. მაშინ ვუკლამ კარკათ იცოდდა, რომ ეს ხელთ-ნაწერი „დილარიანი“ სარკის თმეგუელისა იყო.

ზოგთაგან თქმულა ძველათვე, რომ ვითომც არც ის ხელთ-

ნაწიერი იყო ძველი ხელთ-ნაწიერი, ვითომც იგიც შემდეგ საუკუნეებში აღუდგენიათ სხვათა ქართველთა, ნიშნათ და სამახსოვროთ ძველის „დილარჩანისა“, ვითომც XII საუკ. „დილარჩანი“ ძველათუც დაიკარგა ისე, რომ მის ნატამალიც არ დარჩაო. ეს ჩვენ არ გვჯერა, საეჭვოთ მიგვაჩნია. თუმცა ისიც ცნობილია, რომ იქნება თამარ მეფის აღშოთებამ დაუღო სამზღვარი ძველს „დილარჩანს“ და მიტომ მონსზოგო, მაგრამ ჩვენ ეს არ გვჯერა, რადგანაც „დილარჩანის“ არსებობის ცნობები XIII საუკუნეიდამაც-გი სჩანს. ეჭვგარეშე ვამბობთ, რომ XV^{III} საუკ. „დილარჩანი“ იყო ხელთ-ნაწიერი ნამდვილის ძველის XII საუკ. „დილარჩანისა“. აქ ჩვენს საცრათ ერთი ის შიება, რომ საქართველოში ისე არც ერთი ძველი წიგნი არ გადიწერებოდა ხოლმე იშვიათად, როგორც „დილარჩანი“ და „სავანე გმირთა“. საცრათა ჭეშმარიტად ამ ძველ ხელთ-ნაწიერთა ხალხში გაუმრავლებობა და ერთათ ერთობით დაშთენა! რატომ მოხდა ეს, რამ შემოფარგლა ამ წიგნის ასეთი ბედი და გარემოება, რომ საქართველოში ქართველთაგან იგი არ გადიწერებოდა ისე მრავლად, როგორც სხვები. ალბათ მათხრობა არ იყო ისრეთის შინაარსის, რომ მას უურადღება მიეხერო სხვათა და სხვათა გადამწერთაგან. იქნება დირსიც იყო გადაწერის და მრავალთა გადაწერეს კიდეც, მაგრამ ჟამთა ვითარებამ ჩვენ დრომდის არ მიაღწევიან, უგულა იგი ხელთ-ნაწიერი მონსზნენ მტრის ცეცხლის და მახვილისაგან, რაც ამათ გადაჩა, ის გრძელი ხნის მიმდინარეობის სინოტიემ დააღზო და მოსზო.

1795 წ. შემოსევაში ბევრს მწერლობითი ნაშთს მოუღო ბოლო და ერთ ამ მრავალთაგანი არს „დილარჩანის“ ხელთ-ნაწიერის მოსზობა. ამ უბედურობის დროს, ჩვენთ სამეუფო ჰირთ, სამღვდელოთ და ხალხსაც მთლად დაავიწუდათ სამეუფო წიგნთ-საცავის ვითარება, იგი სრულიად უურადღებოთ დასტოვეს, მისთვის ადარავის სცალოდა, უგულა თავის გადაჩენის საქმეს ელტოოდა, მაშინ სამეუფო წიგნთ-საცავი სალახობზე უოთილა, ერთს დიდს სასახლეში, აქ წოობილა ბევრი რამ სამეუფოს ქადაღდებიც, მიწერ-მოწერა უცხო სახელმწიფოების, სხვა-და-სხვა დავთრები, ანგარიშის წიგნე-

ბი, მთელის საშეფოს შესავალ-გასავლის ცნობები და მასთანვე დიდი ძალი ქართული საკითხავი წიგნები. სასულიერო ნაბეჭდი წიგნების საწეობი ბინაც აქ ყოფილა. ერთის სიტყვით ამ სახელში დიდი ძალი წიგნები და მასალები ყოფილა დაშთენილი, მაგრამ ყველა იგინი მისხე მტკრმა, მტკრმა ველურის საქციელით ცეცხლი მისცა ამ სახელს და თბილისის ზოგაერთ სახლების გადაწვის დაწეება ამ სახლის და წიგნების დაწვით დაიწეესო. უმეტარ მტრის მეხებით გაჭქრა დიდი ძალი საუნჯე ქართველთა, მასთანვე გაჭქრა თვით ძველი „დილარჩანის“, რამელ წიგნსაც შოთა რუსთაველიც მთხსუნებს ქებით.

ასეც უწეიან და შემდეგი ამბავი ძველათ მრავალთაც სცოდნით, რამ ვითომც „დილარჩანის“ ძველი ხელთ-ნაწერი ზეტრე ლარაძეს ჭქონია, ეს წიგნი ამ საუკუნის პირველ რიცხვებში გამქრალა, სრულიად დაკარგულა ვილაცას მეხებით და ამ დაკარგვით ვითომც უსარგებლნია ზეტრე ლარაძესაც. მოკესხენებათ, რამ ამ საუკუნის დამდეგს, საქართველ რუსეთს დაუკავშირდა, დაკავშირების შემდეგ ბატონიშვილებს რუსეთში ასახლებდნენ საცხოვრებლად, ამ პირთ რაც რამ გაანხდათ, ყველათერი თან მიჭქონდათ, საქართველში აღარათერს სტოვებდნენ, ასევე წაილეს თურმე მათ ძველი „დილარჩანის“ ხელთ-ნაწერი და რუსეთში დასტოვეს. ზეტრე ლარაძეც, რეგორც ბატონიშვილების მისამსახურე, რუსეთში გადასახლდა ბატონიშვილებთან სამსახურათ და საცხოვრებლათ, იმავ დროს იგი იყო ბატონიშვილების წიგნთ-საცავის გამკე და მწიგნობრებით მათი დროს გამტარებელი და შემაქცივარი. ამ დროის სამსახურის მეხებით რაღაც მანქანებით დაკარგა ზეტრე ლარაძემ ძველი „დილარჩანი“, რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილებში ცნობილ ჭეო სრულიად დაკარგვა ძველის „დილარჩანისა“, დაკარგვის ამბავმა ზოგიერთი ბატონიშვილები უსიამოვნოთ ჭეო. მათ ბევრი ეძიეს აქა-იქ ამის ხელთ-ნაწერი და პოვნით-კი ვერსად ჭპოვეს. მისვენებულ მდგომარეობაში მეოფნი ბატონიშვილები მიეცნენ განცხრომით ცხოვრებას, მათ ეძლეოდათ დიდი ულუფა, ამ ულუფით იგინი კარგათ ატარებდნენ დროებას. ზოგთა სახლის და ცხოვრების

ჩაჩხი ისე დატრიალდა, რომ იგინი ოქროთ შეღებოლის ეტლებით დასეირობდნენ, დღე და ღამე მათ უდიდესი ღვინები და წვეულებანი ჰქონდათ გამართული. ხანდახან საღვინათ ქართულ წიგნებსაც კითხულობდნენ, ხშირათ ძველს მწერლობაზე საუბარსაც გამართავდნენ. ერთ საუბრის დროს ბატონიშვილებში ნატურა განისმა „დილარნიის“ ადღენის, განისმა მით უფრო, რადგანაც ჰაზრი დაიბადა „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკე დაბეჭდვის და მასთანვე ყველა იმ წიგნების, რასაც შოთა რუსთაველი მოიხსენებს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს, ამ მოხსენებულ წიგნებში, რასაკვირველია საკმარისი ადგილი მიანიჭეს „დილარნიის“. ამ გარემოებას და ზოგიერთ პირთა ნატურას ჯეროვანი უურადლება მიაქცია პეტრე ლარაქემ, ამან განიძრავა ძველი „დილარნიის“ თანხმით ახალი „დილარნიის“ დაწერა და მით ადღენა, თუ რადცა რამის მოხერხება—დაარსება. პეტრე ლარაქემ თავის აზრი მალე განუცხადა ბატონიშვილებს, ბატონიშვილებს ეს განცხადება დიდათ ესამოგონათ. ამათ ნატურით აუწყეს პ. ლარაქეს „დილარნიის“ ადღენისთვის ჯილდო, ანუ კარგი დახმარების მიცემა. პ. ლარაქემ მალე შეუდგა „დილარნიის“ ადღენას და დაწერა წერა, რამდენიმე ხნის განმავლობაში მან დასწერა ვრცელი ტომი „დილარნიის“, რომლის ფურცელთა რიცხვი 500 გვერდამდის შეადგენს, საწერ ქალაქის მთელს თაბახზე.

ეს ვრცელი ხელთ-ნაწერი როგორ სწერა აღმდგენელმა, რა მანქანებით, რა ოსტატობით, რა გვარის შრომით, მოკონებით, მოსაზრებით და გამბედაობით, ამასე ჩვენ არ ვიცით—რა; ვეჭვობთ-კი, რომ ეს გამოსაცნობი საიდუმლოება ადვილი გამოსაცნობი არ იქნას, ნეტა ყველა ეს ამბები, რაც-კი მოუვანილია „დილარნიის“ შიგნით, როგორ მოიგონა, როგორ მოკრიბა, ან ყველა ეს როგორ ახსოვდა მას, რომ მოკონების და დაწერის შემდეგ „დილარნიის“ თვისგან შექმნილი და შეთხზული-კი არ უწოდდა, არამედ ძველის „დილარნიის“ მაგიერ ახლად აღდგენილი! რას ნიშნავს ეს სიტყვა აღდგენილი? ცხადი საქმეა, რომ ახლის მჭიდრო კავშირს ძველთან, ძველის პირველ — სახეობის ადღენას, განახლებას და სხვანი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ახლს „დილარნიის“ ძველთან რამე კავშირი უნ-

და ჭქონდეს, უამისობა ან შეიძლება, მხოლოდ დიდის გადასხვაფერებით-კი, დიდის შეცვლით, დიდის საიდუმლოების მიფარველობით; — ამ საიდუმლოების რსტატობა აღმდგენელის ვითარებას და ჯილდოს უნდა შეადგენდეს. მე ვფიქრობ, რომ ამ ახალ „დილარიაში“ ზოგი ერთი ადგილები ძველის „დენიდგან“ შიკდაშირ უნდა იყოს მოყვანილი, ამას ეჭვი არ უნდა; ვინც-კი ნახავს ამ ახალს ხელთ-ნაწერს, ის ამაზე ცხადათ დაწმუნდება, რადგანაც ხელთ-ნაწერში ბევრი ისეთი საუკრადლებო ადგილებთა აღწერანია მოყვანილი, რაც ცხადათ გამოაჩენს მის აღმდგენის დასაკუთრებას, თუმცა ისიც-კი უნდა შეინიშნოს, რომ პეტრე ლარაძე ჩვენს ძველს მწერლობაში ხელგან მწერლათ და შედექსეთ ითელება.

დაკარგული „დილარიაში“ აღმდგენა ბევრს შეშურებისა და რეკრც თვით მ. ლარაძე სწერს, თვით იოანე ბატონიშვილსაც-კი; აღმდგენილი ხელთ-ნაწერი ჯერ თეთრათ არ ჭქონია გადაწერილი, რომ იგი უთხოვნი იოანე ბატონიშვილს, წასაკითხათ და გასაცნობათ, რომელთანაც ხელთ-ნაწერი კარგა ხანს დაშთენილა, დაბრუნების საქმე გაძნელებულა, იოანე ბატონიშვილს თავისთვის გადაწერია და წიგნის ბოლოს თავის თავი აღმდგენელად უღიარებია, — მ. ლარაძისგან აღმდგენილი ხელთ-ნაწერის მიმალვა სდომნია. ეს ამბავი გაუგია მ. ლარაძეს, მაშინათვე მისულა ბატონიშვილთან, თავის ხელთ-ნაწერი მოუთხოვნია, ძალით წაურთმეკია, წაუღია, გადაწერია თეთრათ და ამ ქურდობის ამბავიც გაუდექსავს და „დილარიაში“ გადაწერის შემდეგ ბოლოში ჩაურთავს. ეს ლექსი დიდს გულის-წერამას აჩენს ბატონიშვილზე, — ამიტომ მოგვყავს აქ.

ვიყავ რა მწირათ პეტრებურლს; სვისაგან გამწარებული?

სამწუხაროსა აზრთაგან შეშფოთვით დაკვეთებული,
ბაროტი ვინმე შეიქმნა, ჩემზე ბრკყალ გამეხებული,
პირსა ვხადოდი ჟუალსა, მარად ცრემლ-მოხშირებული:
უძმობის დახსნათ ხელს ვიპყარ კალამი სევდის მალამი,
სადა ვსჯდი იგი ადგილი, თვალთა ცრემლითა ვალამი,
„დილარის“ ამბის გამოთქმად, აღვაბი თეთრი ალამი,
და აზრისა მოსაგონებლათ გონებას მივე სალამი.

შევაწყე, შევანაწევრე, დავსწერე, ვიპყარ შავადა,
მეწადა თეთრათ შემემკო, მხილველთ არ საზრახავადა,
ეცნა მეფის ძე იონეს, მობრძანდა სანახავადა.
და იგი მან ჩიშტაცა უფრორე, შემექმნა საზრუნავადა!
ესეცა მესმა მას თვისი სახელი შთაუწერია,
ვსწუხვარ სამისოდ სიცრუე რა მისი შესაფერია!
ამას ვინა იქმს, მიბრძანეთ, თუ არ გონება შტერია?
და ცუდ დიდებობა არ უწყის, რომე სულისა მტერია.
აწ ესე „დილარიანი“ შევმზადე ტურთა გვარადა,
სხვა-და-სხვა გვარის ლექსებით, შერთვა არ დამეზარადა,
მხილველთ საამოდ, საშვებად და გულთა გასანარადა,
და ვინცა ისმინოს უცილოდ, შეექმნას შესაყვარადა.
გიორგისა მეფის ძემან, იოანემ სახელითა,
პირველ შრომილი, არ სრული, მტაცა გონებით ხელითა,
ცუდად იქადის ამაოდ მადლითა ხმითა მძახველი
და ამაოდ მას არღა მივხედე, არცა-ღა ხელნი ვახელი.
ესე სხვა ახლად შევმზადე, ვით მტილი ყვავილიანი,
იგ ამას არ ჰგავს ვით ვარდსა გოგში თავ სხვილ-ეკლიანი,
ესე არს დიდათ ნაღვაწი, ჩემგან ქმნილ „დილარიანი“,
და ხელმწიფობითა მაღალი, ლომ-გული, მკლავ-ეკლიანი“.

ჩემგან ახლად შემზადებულს წიგნსა „დილარიანსა“ ზე-
და მრავალი ღვაწლი და შრომა მივიღე ამბისა მოგონებასა
და შეწყობასა ზედა, მხილველნო გთხოვთ კურთხევით მო-
იხსენებდეთ. პეტრე ყარიბი ლარაძე“. იოანე ბატონიშვილის
შესახებ ჰ. ჯანაძის სიტყვას რომ არ დავერწმუნოთ, სხვა ცნობე-
ბითაც ვიცით, რომ ამ პირს ჩვეულება ჰქონია სხვათა ნაწერების
მითვისება, მაგალითებრ უეჭვოთ არის დამტკიცებული, რომ „კალ-
მასობის“ დაწერა ეკუთვნის იონა ხელაშვილს და არა იოანე ბატონ-
იშვილს, მაგრამ ეს მითვისება ბატონიშვილს მოსურვებია, ხელთ-
ნაწერი გადუწერია და თვით მიუთვისებია. ამ მითვისებისთვის
იგი თავისებურს მანქანებასაც ხმარობდა ხოლმე და ისეთ
ხელთ-ნაწერებს სპობდა და ანადგურებდა, რომელზედაც მი-

სი სახელი არ ეწერა. მაგალითებრ „კალმასობის“ ხელთ-ნაწერების გაქრობას და იშვიათობას მე პირდაპირ მის განზრახულებითი მოქმედებას ვაწერ. „კალმასობას“ გარდა მას სხვა ნაწერებიც ბევრი აქვს მითვისებული, ოდესმე დრო და მასალების შეკრება და სიუხვე გამოაჩენს მის თვისებას. ასე რომ პ. ლარაძის მოხსენება ჩვენ სრულ ჭეშმარიტებათ მიგვაჩნია, ამაზე ეჭვი არა გვაქვს, რვდგანაც იონე ბატონიშვილი ასეთს საქმეებს ჩვეული იყო. დიმიტრი ბაქრაძემ მის შესახებ უბრალოთ დაწერა ქება-დიდება; მოვა დრო, როცა ამ პირისაგან სხვათა საკუთრებათა მიმთვისებლობის ცნობები ცხადათ გამოჩნდება.

თვით ზეტრე ლარაძესაც ბევრი უწერია, თავის საკუთარ წერას კარდა გადაწერლობაც სტოდნია, ამისაგან გადაწერილი წიგნები ბევრი მინახავს და ბევრი მათში ვრცელი ტომებიც. კარდა ამისა იგი ხელფანს შელექსეთაც ითვლება. ბევრი ლექსები, თავის დროის კვლათ, მნიშვნელოვანიც არის, ოდესმე დათვსდება მის სიმღერები, თუ ერთად შეიკრიბა და გამიცა. ამის კარდაცვალება მიწერება 1830 წლებში, ღრმა მოხუცებაში უფინის დროს.

დღეს მთელს საქართველოში ისეა ცნობილი, რომ ქართულს მწერლობაში „დილარჩიანი“ ახლათ არის პ. ლარაძისაგან აღდგენილი. მე მისი აღდგენილი წავიკითხე, გავიცანი, გაცნობის შემდეგ ხელ-ცაღიერი დაუშთი, რასაც ვუთქვამდი, იგი იმ სხნით არ აღმოჩნდა. XII საუკუნის ნიშნათ ცნობის დასამტკიცებელი საბუთები მასში ვერა ვხედავ-რა. იმედი გადაწედა ძველის „დილარჩიანის“ ხოვინისა, ასე და ამ გვარათ ჩვენს მწერლობაში სამუდამოთ გამფეთხოვეთ სარგის თმოგველის „დილარჩიანის“ არსებობის საქმეს.

ამ რამდენიმე ხნის წინეთ, მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელთ-ნაწერების ძებნის დროს, წერა-კითხვის სამმართველოს გამგეობის წიგნთ-საცავის ხელთ-ნაწერებთ შორის ერთ ხელთ-ნაწერს „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში ჩვენ ვნახეთ სამი თავი ერთის მოთხრობისა, რომელიც „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოს დასამტკებათ არის მიწერილი, ხოლო ამ სამ-კარს ეწოდება „დილარჩიანი“

და არა „ამიჩან-დარეჯანიანი“. ამ დამატებას ჩვენ უურადღებია მივაქციეთ და რეკორტ ნაშთი ძველის მწერლობისა „ამიჩან-დარეჯანიანის“, ბოლოს დამატებით დავბეჭდეთ, რეკორტ ვარიატი, თუმცა ამ სამს თავს და „ამიჩან-დარეჯანიანის“ შუა არაფერი კავშირი არსებობს. ეს მიტომ უფრო დავბეჭდეთ, რომ მკითხველისათვის მიგვეცა დონისძიება ერთმანეთის გარჩევის და განთვისების.

რადგანაც ამ სამს თავს დასაწყისშივე ჰქონდა მოხსენებუდი, რომ ქმნილი სარკის თმოგველისაგანაა. ამიტომ ეს ნაშთი ჩვენის ძველის მწერლობისა ვ. ლარაძისაგან აღდგენილს „დილარაძის“ მეთორმეტე, მეცამეტე და სხვა კარებსაც შეუდარეთ. შედარების დროს ერთი-ერთ შორის არაფერი მსგავსება აღმოჩნდა. ერთი სხვა გამოჩნდა და მეორე სხვა; ამ სამს კარს არც „ამიჩან-დარეჯანიანის“ თავებთან აქვს კავშირი და არც ვ. ლარაძის მიერ აღდგენილს „დილარაძის“, იგი სულ სხვა ყოფილა, სრულიად განსხვავებული ხელთ-ნაწერი და იქმნება სარკის თმოგველის „დილარაძის“ ნაწერისა, მხოლოდ გადასხვაფერებულნი; ხელთ-ნაწერის გადაწერის რიცხვი 1764 წ. მიეწერება, ბევრათ უწინარეს, ვიდრე ვ. ლარაძე ახალს „დილარაძის“ აღდგენდა.

დღეს ეს ძველი ნაკლული „დილარაძის“ ერთ წიგნათ გამოვეცით, ერთის სახელწოდებით. ეგელა ამაებინა ცხადათ სჩანს, რომ „ამიჩან-დარეჯანიანის“ სამს უკანასკნელს კარს, „დილარაძის“ სამს კარს და ვ. ლარაძის აღდგენილს ახალ „დილარაძის“ სამს კარს შორის არაფერი მსგავსება სუფევს, იგინი ერთმანეთისაგან დიდათ განსხვავდებიან. მტირე მსგავსება სჩანს მხოლოდ „ამიჩან-დარეჯანიანის“ და „დილარაძის“ შორის, ესეც სახელებით, რომელ სახელებიც ჩვენის აზრით „ამიჩან-დარეჯანიანის“ საკუთრებას უნდა შეადგენდეს. ჩვენა გვწამს, რომ ჩვენ მიერ დაბეჭდილი „ამიჩან-დარეჯანიანის“ სრული ხელთ-ნაწერის ბოლოს დამატებათ მიბეჭდილი სამი კარი უნდა იყოს დამოუკიდებელი ადგილები ძველის „დილარაძის“, რადგანაც ამ სამი კარის აღწერის წესი, ენის სტილი, ამბებთა შეკრება, განმარტვა და აღმწერის მიდრეკილებაც ცხადათ აჩენს XII საუკუნის სახეს. მაგალითებრ თუნდა „ამი-

რან-ღარქჯანიანის“ ზოგიერთ თავებთა აღწერის დასაწყისი — „ცხონ-
დი მეფე“, — ცხადათ ჩენს ამ აღწერის სიძველეს: ძველათ ქართ-
ველთა მოთხრობის მწერლები სულ ამ წესით დაიწებდნენ თავიანთ
აღწერას, უოველთვის მეფის მოხსენებით იწებდნენ და მეფის დღე-
გრძელობის მოხსენებითვე აბოლავებდნენ; ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ
ეს წესი და ჩვეულება XIII საუკუნის შემდეგ ქართველთა მოთხრო-
ბის მწერალთაგან აღარ ხმარებულა, რადგანაც თვით ქართველთა
მეფენიც უძლეურებას მიეცნენ და მათ მიმართვის სიღიადეც დამდაბ-
ლებულის მიმართვით იუფ გარს შეზღუდული. მაგალითებრ XIII
საუკ. შემდეგ ვიდრე XVIII საუკუნემდის ნაწერების თუ ნათარგმ-
ნის ზღაპრებს და მოთხრობების მე ბევრი ვიკითხე, მაგრამ არსად
ეს კილო არ შემიმჩნევია.

აი თუნდ ჩამოვთვლი: ღაფრიშაიანი, მირიანი, უამარდიანი, სი-
რინოზთანი, ზაალაიანი, უთრუთიანი, სააშიანი, გოსტამბიანი, თირ-
მილიანი, ბაბა ამირიანი, რუსუდანიანი, ნუქარდიანი და ბევრიც სხვე-
ბი, მაგრამ არსად ჩვენ ერთი ცნობაც არ შეგვიმჩვენია XII საუკ.
ქართველთა მოთხრობის მწერლების წერის წესისა. XII საუკ. მო-
თხრობების წერის ოსტატობას სრულიად გაწვევტილი აქვს კავშირი
შემდეგ ღრვის მოთხრობებთან. ძნელათ რომ „ვისრამიანს“, „ამი-
რან-ღარქჯანიანს“ და ამ ზატარა სამ კარს კარეშე რამე მსგავსება
სხვა მოთხრობებში ვხვდეთ წერის მხრით, კარდა „რუსუდანიანის“,
ისიც მცირე მიბაძვით.

ამ სამი კარის შესახებ ახალგაზდა ქართველ მსწავლელმა აღ.
ხანანაშვილმა საფუძვლიანათ შენიშნა ერთ თავის წერილში და ეჭვი
აღიარა „დილარნიანის“ შესახებ, რომ იგი ვითომც ძველი „დილა-
რიანი“ არ უნდა იყოს, ან „ამირან-ღარქჯანიანის“ გაგრძელება. ჩვენ-
თვის აქ საყურდღებო უფრო ის არის, რომ მსწავლელმა ამ ნა-
წვევტს თავებს და „ამირან-ღარქჯანიანს“ შორის სრული განსხვა-
ვება აღიარა. უმთავრესათ ეს იუფ საჭირო. რაიც შეეხება მას, რომ
რუსთაველის ლექსი ასე უნდა იხმარებოდეს:

„დილარგე — სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.
ე. ი. „ამირან-ღარქჯანიანი“ მოსე ხონელმა აქოფო, აბდულ მესია —

შავთელმაო, დილარგე—თმოგველმა და ტარიელ—რუსთველმაო. ერთის სიტყვით, არ უნდა იწერებოდეს, რომ „დილარგეთ—სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“. ამას რაღა მტკიცება უნდა, რომ უოველივე ასე უნდა იყოს. თვით სიტყვის ვითარება აჩენს ამ სიტყვის ასე ხმალების საჭიროებას. მეტად სანატრელია და სანუგუვი, რომ ამ სამს კარს „დილარიანისას“ ჩვენის სიძველეთა მტკიცებ მსწავლეულებმა ჯეროვანი უურადღება მიაქციონ და მათ ამის შესახებ გამთქვან თავიანთი აზრები, თუ ეს ადგილები რა დროის მწერლობის ნაშთს უნდა ეკუთვნოდეს.

ჩვენ დავბეჭდეთ ეს სამი კარი ჯერ-ჯერობით და სრულს იმედს არა ვკარგავთ, რომ ოდესმე სრულს „დილარიანის“ ხელთ-ნაწერს-კი ვერ მოვიხივებთ; აქამდისაც ისე გვეგონა, მაგრამ აკერ უცბათ აღმოჩნდა სამი კარი ძველის „დილარიანის“. სხვების შემოწმებას მე მიტომ ვთხოვლობ, რადგანაც ჩემგან ასეთი ძველი ნაწერების ბეჭდვა, კარკვევა და რამე კითხვების კარდაწვევტა ძნელია, ამის შესახებ „ამირან-დარეჯანიანშიაც“ მოვიხსენე და აქაც ვიტყვი კიდევ, რომ ერთის კაცისათვის მეტად ძნელი უნდა იყოს ასეთი ძველი წიგნების განხილვის საქმე და ბეჭდვა, ამას მთელი გუნდი უნდა

ჩემდა საუბედუროთ, კარგა ხანია რაც მე დარბევა, დახილება და იმედები ბევრისგან მესმის და რცა საქმე საქმეზე მივა, მაშინ-კი უველას კარს მეფანტება და უოველივე შრომა რჩება ჩემს მხვედრად, ჩემს ტვირთად. მე ამისთვის არავის ვუვედრი, რას ვიზამთ, უველას თავის საქმე აქვს. მე ბევრ რამეში შეიძლება გასაკიცხი და საგმობიც ვიყო, მაგრამ გავბედავ და იმასაც ვიტყვი, რომ ბევრს გმობასა და კიცხვასთან ის მაინც უნდა იყოს საუურადღებო, რომ ვბეჭდავ ზოგიერთ ისეთ ხელთ-ნაწერებს, რომელთა აღდგენა-კი არა და მოხვეებაც-კი ძნელია. უოველ ამ გვარ იშვიათ ხელთ-ნაწერი წიგნები ოდნოდ დაიბეჭდონ, ოდნოდ დედანი გაჩნდეს და მერე მის სინამდვილით აღდგენა ისე ძნელი ადარ იქნება სხვათათვის მომავალში, როგორც ეს დღეს არის, დღეს ზოგიერთ წიგნის სსენებაც-კი არ არის. ვიდრე უნაკლელო ხელთ-ნაწერისას კაცი რამეს იხივინს, მანამდის ერთობ დიდი ხანი გაივლის; ბოლოს იქმ-

ნებს მაჲად დაჯარგოს, ადამა დაშოეს რა, განაიდგან ასეთი მა-
გალითები ჩვენს ისტორიაში და მწერლობაში ერთობ ხშირია. სე-
მთ ვისაუბრეთ და აქაც მაკვივანთ შემდეგს: ვახტანგ მეექვსემ
მთელ ქართველ ერს მოჰმარა „ქართლის ცხოვრება“.

ამ სახ თვე მოისმა „საფანე „გმირთა“ და ისტორია „სრულ
დავითნიანი“.

ზეტრე ღაჩაძემ სარგის თმოგველს მოჰმარა „დილარიონი“,
შერე თვით შეთინთსა და ვითომც აღადგინა ძველი „დილარიონი“,
რა მოხდა შერე? ქურდს ქურდა გამოუჩნდა და ისურვა იფანე ბა-
ტონიშშიდმა და ღაჩაძეს მოჰმარა ეს „დილარიონი“.

ამ ვ ბატონიშვილმა იფანე ხელაშვილს მოჰმარა „კალმასობა“.
დღე ეს წიგნი ქურდის სახელით არსებობს ჩვენს მწერლობაში.

მ ღაჩაძემ ისურვა „ვეფხისტყაოსნის“ მომარაგა, მაგრამ ეს
ერ მოახერხა, ამიტომ იგი თავისუბრათ გადააკეთა. გადაკეთებუ-
ლის ხელთაწერის რამდენიმე გარდასახვა არსებობს.

ასეთ მაგალითებისას აქ ჩვენ უგულას ვერ მოვსთვლით. ეს
ერთობ შორს წავა. ასეთ საქმეთა სახარკუსზედ უგულასზედ დიდ
დანაკლისთ „დილარიონის“ დაჯარგვა ითვლება. აი რათა:

გრიგოლ ხანტუასძე სწერს „თამარ მეფის ქებაში“, რომ სარ-
გის თმოგველის „დილარიონმა“ თამარ მეფე აღაშოგოთათ. საინტე-
რესოა ვიცოდეთ, მიხედა მის, თუ თამარ მეფეს გული რამ აღუ-
შოგოთ! „დილარიონში“ რა იყო ისეთი მოუფანილი, რომ მ...
ფას გულაც გაწერა! აღბათ ვინ იტარ, ქვეყნის სასარგებლ...
იყო მოუფანილი და მეუც ამიტომ აღუშოგოთებია, ვინაიდგან თუ-
წავლილი, რომ რაც ქვეყნისა და ერისთავის კარგია და სასარგებ-
ლო, იგი მეფისთავის საწყენია და სამტრო ამას გვასწავლის ჩვე-
ნი ისტორია ქართველი მეფეთა ცხოვრებაში.

სამწუხაროდ, რა ბუდიც „დილარიონს“ ეწვია, ისეთავე გარე-
შობით არის გარემოცული თვით სარგის თმოგველის ცხოვრებაც,
ცნობები ცოტა არის ერთობ. 1913 წ. ისტორიკოსმა სერ. კავაბა-
ძემ დასტავა:— „ვინ იყო და სად სცხოვრობდა სარგის თმოგვე-
ლი“. გონიერი ისტორიკოსი მატავ საწყემის ამისთვის. მის წიგნში

მყოფანლია თვათ თმოგველების გენიფლტგიური ტაბელიც. ზატე-
ცემული ისტორიკოსი ეჭვათ ამბობს, რომ სარგის თმოგველი თა-
მარ მეფის თანამედროვე შირი კი არ არის, არამედ თამარის შემ-
დეგ სტახოვობდა.

შოთა რუსთაველი „გეფის ტყაყსანში“ მოიხსენებს სარგის
თმოგველს და მის დილარონს“ ასე:—„დილარგეთს სარგის თმო-
გველსა, მას ენა დაუშრ მელსა“. გონება გვაუწყებს, რომ ამ ცნო-
ბას მიხედვით სარგის თმოგველი რუსთაველის მწერლობის წინა
დროის კაცათ ვიცნათ, ეს კიდევ მოწამეა, მის, რომ სარგის თმო-
გველი თანამედროვე შირია თამარ მეფის და იქნებ წინა დროისაც.

რაც შეეხება ისტორიკოსის აზრს, რომ სარგიც თმოგველი
გრიგორიანი იყოფა—ეს ცხადია და მართალი. მხარგძელის გვარიც
სწორია. თმოგველების გვარი რომ XIV საუკ. მოიხსენიება ესეც მარ-
თალია აწინდელ ჩვენს არდუთინსკ-დოლოგორუკოებს არაფერი კავ-
შირი აქვს შეთორმეტე საუკ. მხარგძელებთან.

„ფისჩამიანის“ თარგმნა სარგის თმოგველისაგან—ტეფილია.
ეს წიგნი სთარგმნეს დავით აღმაშენებელს დროს. მთარგმნელი და-
ვით საათბავოელია, ასე სწერს არქიმანდრიტი გამ. გარეკელი მე-
თორმეტე საუკ. ბოლოს.

ზ. ჭ.

894.63.09

f 551